

Mitja
Mejak

Marginalije ob liričnem jubileju

V aprilu bo preteklo dvajset let od izida ene izmed najbolj zanimivih povojnih pesniških zbirk, od Pesmi štirih, ki so družile pesnike Kajetana Koviča, Janeza Menarta, Toneta Pavčka in Cirila Zlobca. Niti tedaj niti kasneje to ni bila formalna pesniška skupina, ki bi imela skupen lirični program in enotne estetske nazore. Že pred dvajsetimi leti so se, sicer v skupni knjigi, predstavili štirje vsebinsko in izrazno različni pesniki, štiri samostojne pesniške osebnosti, ki so v dvajsetih letih po skupnem nastopu seveda svoje lirične posebnosti še poglobili. Toda tako kot je leta 1953 njihov nastop vendarle pomenil skupno pesniško zahtevo po intimni izpovedi in upor zoper estetsko dogmo, tudi dandanašnji štiri pesnike družijo skupna temeljna stvariteljska in izpovedna volja. Nadvse pomembno in edinstveno pa je seveda že samo to, da so vsi štirje pesniki tudi po dvajsetih letih žive, ustvarjalne osebnosti v slovenski književnosti in kulturi ter da tudi dandanašnji čutijo željo po skupnem nastopu. Ob dvajsetletnici izida Pesmi štirih bo pri založbi Partizanska knjiga izšla njihova skupna knjižna mapa, ki bo v štirih knjigah prinesla lirične antologije, kakor so si jih zamislili sami pesniki. Pričujoči zapisi so (po dogovoru) kratke spremne besede v te štiri pesniške knjige; v iskanju nekaterih poglavitnih skupin in individualnih potez ter najznačilnejših prvin posameznih pesniških svetov seveda že spričo narave jubilejne izdaje in odmerjenega prostora ne nameravajo biti kritične analize, ampak zgolj marginalije ob lirični obletnici.

KAJETAN KOVIČ

je med vsemi štirimi pesniki najbolj zapletena lirična osebnost, najbolj predana magiji lirične ustvarjalnosti. Njegovo pesniško delo je po obsegu razmeroma skromno, toda prečiščeno; Kovičeva ustvarjalnost je torej mnogo bolj intenzivna kot ekstenzivna, zato je pravzaprav sleherna pesem svet zase in jo je težko uvrstiti v tematsko povezano ciklično zaporedje. Kljub temu so nekateri izpovedni krogi v Kovičevem pesništvu razvidni, treba je samo ugotoviti, kje se dotikajo njihovi robovi in kje se prelivajo druga v drugo lirične vsebine.

Razumljivo je, da ob takšni selektivni ustvarjalni strukturi Kovičeva lirika izpričuje nenehno notranje zorenje in da so premiki v zrelosti sunkoviti. Če je bila na začetku Kovičeva lirika močno navezana na impresionistično tradicijo, je že v prvi samostojni zbirki *Prezgodnji dan* očitna izvirna lirična dikcija, ki je zlasti po izrazitem občutku za barvitost besede in metaforike napovedovala popolnoma nov lirični organizem. Napoved se je v kasnejših Kovičevih zbirkah uresničila, saj je iz pesmi v pesem nastajal nov lirični svet, zanimiv tako po izpovedni moči kot tudi po izvirni strukturi metaforike in ritma. Ta svet še dandanes spominja na liriko nekaterih velikih imen modernega pesništva, predvsem na Trakla in Rilkeja, ki ju je Kovič tudi izvrstno prepesnil v slovenske stihe, vendar ne gre za nikakršno odvisnost, ampak bolj za sorodnost narave in temperamenta ter za temeljno lirično hotenje.

To hotenje je predvsem lirična magija, sposobnost in možnost pesniškega čaranja, ustvarjanja novih besednih pomenov in zvez, novega ritma, nove lirične resničnosti, ki bi bila neodvisna od čutne resničnosti z vsakdanjimi razsežnostmi. Zlasti v zadnjih dveh Kovičevih zbirkah odkrijemo tak svet, kjer so pomeni in vrednosti posameznih besednih zvez in pojmov magično spremenjeni in prevrednoteni, zato je komunikacija z njimi možna predvsem po iracionalni poti duhovne uglasenosti in občutja; z običajno racionalno razlago bi se namreč znašli zgolj pred nejasnimi, temačnimi simboličnimi znamenji, ki jim ne bi znali razvozlati skrivnosti. Brez dvoma je Kovič med štirimi pesniki najdlje prodril v alkimistično strukturo moderne lirike in brez dvoma pomeni njegovo pesništvo eno izmed najčistejših modernih poglavij v sedanjih slovenski poeziji.

Nikakor pa ni Kovičeva lirika v tem magičnem hotenju radikalna. Lirična inspiracija je premočna, da bi lahko porodila zgolj eksperiment ali bojevniško frazo sodobne estetike. Kovičevo pesništvo ni destruktivno, ampak izrazito graditeljsko; tradicijo sicer presega, vendar ne zavrača njenih liričnih vrednot. Iz njih izhaja in iz njih se izvije, vendar ostane kot s popkovino še vedno povezano z lirično preteklostjo. Magija ustvarjanja novega sveta in novih besednih pomenov je zato kljub zastrtosti podrejena sicer novim, vendar inspirativni logiki zvestim zakonom in ne kopiči samovoljnih simbolov, ki bi bili razvidni zgolj s pomočjo temne podzavesti. Nasprotno, v Kovičevi liriki je naravni svet pričujoč, čeprav preoblikovan v novo lirično strukturo, njeno oblikovanje pa je zavestno pesniško dejanje; pri tem pa je seveda razumljivo, da se pesnikova inspiracija rojeva tudi iz podzavestnih nagibov. Predvsem pa Kovičeva lirična magija ni sama sebi namen, ne gradi torej nekega lirično imaginarnega sveta, ki bi zadostoval sam sebi in ne

bi prinašal nikakršne druge vsebine, ampak je izrazito izpovedna prvina. Kovičeve pesmi so zato predvsem izpovedi s sicer zapleteno, toda dovolj jasno in razvidno duhovno vsebino. S to prvino je Kovičeva strukturalno imanentno moderna lirika najtesneje povezana s tradicionalnim pesništvom; to torej ni revolucionarno pesniško poglavje, ampak značilen primer skladne kompozicije tradicionalnih in modernih vsebinskih ter formalnih značilnosti.

Seveda lahko takšno skladnost dožene zgolj duhovno harmonična pesniška osebnost, ki je dovolj umirjena ter zrela za uravnoteženo sintezo in kontrastnost različnih elementov. Kovičev občutek za pravo mero lirične skladnosti je odličen, zato njegove pesmi niso samo izredno rahločutne harmonične kompozicije, kjer so dinamično porazdeljeni vsebinski, metaforični in ritmični poudarki, ampak tudi estetsko stroge, disciplinirane lirične enote, ki niso le plod emocionalne inspiracije, ampak tudi teoretično plodnega kritičnega duha. Sploh je preplet emocionalnih in racionalnih prvin ena izmed temeljnih značilnosti Kovičevega liričnega ustvarjanja; brez dvoma je emocionalna inspiracija, ki zajema tudi iz podzavestne vročičnosti, poglavitni ustvarjalni vzgib, saj bi zgolj razumska kombinatorika nikoli ne iznašla tako plemenite lirične figuralike, kakršne je zvrhano polna Kovičeva lirika. Toda v tej liriki vladajo tudi poetična zakonitost, disciplina, neki notranji red in smotrnost, za katerimi je čutiti kritično kontrolo racionalnega komponiranja. Kovičevo pesništvo torej ne obvladuje samodejna fantazijska stihija, nikakor pa spet ni zgolj rezultat racionalne kontrole; v nekaterih pesmih sicer resda odločno prevladuje ta ali druga prvina, toda najdragocenejšo jedro Kovičeve lirike izpričuje nenavadno skladen preplet obeh elementov. To je resnično njuno organsko zlitje v svojevrsten lirični organizem, ne pa zgolj zlepljenje dveh prvin, ki bi se medsebojno odbijali ali celo razničevali. To zlitje se poraja v spontanem procesu, ki poleg osrečujoče sprostitev vseh ustvarjalnih moči prinaša tudi napetost in spopade v pesnikovi lirični kreativnosti, toda ravno tej nelahki, pogosto celo mučno zapleteni naravi se mora Kovičevo pesništvo zahvaliti za izredno notranjo dinamiko in dramatičnost.

To pa ni edina dvojnost v Kovičevi liriki. Celotni Kovičev pesniški svet temelji na dvojnosti, na bipolarnih kontrastih, ki si nasprotujejo in celo izničujejo, hkrati pa tudi prepletajo in zlivajo v neko novo celotnost in resničnost. Spoznanje o dvojnosti sveta in njegovih pojavov je poglavitni Kovičev nazor, njegova ustvarjalna volja pa je usmerjena v čim bolj natanko razpoznavanje in preseganje obeh polovic. Kovičevo pesništvo torej ni graditeljsko samo glede forme, ampak tudi glede vsebine, enotnost in sočasnost kreativnega liričnega procesa pa je tista osrečujoča prvina, ki to pesništvo plemeniti s skladnostjo, lepoto in eleganco.

Naslov zadnje Kovičeve zbirke Ogenjvoda, ki je povzet po eni izmed najboljših pesmi, je nadvse značilen za Kovičev lirični nazor. Motiv ognja in vode, dveh nasprotujočih si in izničuječih se elementov, dveh nepomirljivih nasprotij, se v Kovičevem pesništvu nekajkrat pojavi in je torej globljega izpovednega pomena. V pesmi Ogenjvoda je sublimiran do simbolične čistosti, odrešen sleherne stvarne teže, ki bi ga pritiskala k tlom konkretno čutne resničnosti, kjer veljajo nova vrednostna razmerja; simbola ognja in vode sta svet in njegovi skrajni razsežnosti. Toda oba elementa nista odtrgana vsakebi, prepletata se, združujeta se v mučnem in napetem procesu, v približevalni in uničevalni strasti zamenjujeta svoji mesti in vlogi, nazadnje

postaneta enota, nerazstavljiva celota. Svet je bipolaren in hkrati celoten, grozljivo razklan in hkrati harmonično lep, odkriti, spoznati to resničnost, izenačiti se z njo je pesnikova strast in misel. Z lirično magijo, z novimi metaforičnimi pomeni, celo s tvorbo na videz nespojljivih pojmov v novo besedno razsežnost je Kovičeva izpovedna vsebina popolnoma zlita s pesniškim organom, pesem je celovit, neločljiv in nedeljiv lirični organizem, ki nedvoumno izpričuje imaginarno lepoto pesniške resničnosti.

Ogenjvoda je najbrž tisti motiv, ki v najbolj sublimirani, absolutni in abstraktno duhovni podobi izpričuje pesnikovo temeljno stisko in odrešitev. Drugod je lirična vsebina bolj razločna in fragmentarna, seveda samo v pomenu tematsko ožje opredeljenosti. Kovičeva lirika je že zgodaj razkrila dvojnost sveta, najprej kot dve ločeni polovici; na eni strani naivno čisti svet otroštva, iluzija, ki je značilno doživljajsko izhodišče vse prve povojne pesniške generacije, na drugi strani pogosto popolnoma brezčutna resničnost, deziluzija, ki je prinesla prve stiske in bolečine. Dvojnost sveta je bila tako odkrita in zgodnja Kovičeva lirika je jasno in izvirno izpovedovala intimno vsebino deziluzionizma, pri čemer je bila že očitna — morda najbolj v pesmi Starci — magična lirična moč. Spoznanje o dvojnosti sveta, ki je imelo notranjo oporo v dvojni emocionalno-racionalni pesnikovi naravi, je nato Kovičevo pesništvo razcepilo v dve temeljni smeri: na eni strani so harmonične izpovedi skoraj emfatičnega razburjenja nad lepoto sveta, na drugi resignacija zaradi brutalne dimenzije resničnosti. Nekatere ljubezenske pesmi, na primer, ali pesniški opisi narave, ki so brez dvoma dosegli vrh v čudovitih pastelih letnih časih, priženejo pesniško imaginacijo lepote do skrajne prečiščenosti. Druga stran se z racionalno logiko najočitneje oglašča v simbolih brezdušnih robotov ali v pesmih o zavrženem pasjem življenju. Dvojnosti si neprestano kontrastno stoje nasproti: v naravi, v ljubezni, v zgodovini in v sami pesnikovi naravi ter usodi. Na primer: lepota aprilskih barv nasproti sivi vsakdanjosti, elementarna svoboda narave nasproti življenju v omejenosti geometričnih skladov, prvinski živalski nagon nasproti racionalni zavesti, graditeljstvo, simbolizirano v pesniškem poslanstvu, nasproti destruktivni ubijalski sli, vitalistična volja nasproti malodušni otopelosti. Dvojnosti prinašajo muko, bolečino in napetost, ki se sproščajo v stvariteljskem razpoznavanju sveta in njegovih elementov.

Kovičeva misel pa seže dlje od same gole razklanosti sveta na kontrastne dvojnosti; posamezne sestavine se dotikajo, prepletajo, uničujejo druga drugo in hkrati ustvarjajo nova razmerja in nove vrednosti. To je brez dvoma višja in pomembnejša misel o celotnosti sveta, o medsebojni odvisnosti vsega in o stvariteljski energiji, ki se poraja iz nenehne napetosti med bipolarnimi kontrasti. V ljubezni, na primer, sta mož in žena v bistvu nasprotnika, ki se neprestano iščeta in odbijata, to jima prinaša radost in bolečino, toda oba, mož in žena, sta kljub dvojnosti celota, mož je del žene in žena del moža, samo njuna celotnost ustvarja resničnost ljubezni. Ali: narava z elementarno lepoto večnih menjav in svobodo živalskih nagonov — Kovičevi pesniški opisi narave sodijo brez dvoma med najlepše v slovenski liriki — je skrajno nasprotje človekovi duhovni nesvobodi, brezdušnosti civilizacije in razumski logiki. A vendar niti ena niti druga sestavina sveta ne moreta eksistirati sami zase in čeprav se nenehno razničujeta, se hkrati tudi dopolnjujeta in šele obe skupaj tvorita resnično celoto sveta.

Toda harmonija med dvojnostmi, ki pomeni popolnost, je za zdaj šele pesnikova vizija, gola resničnost se še naprej giblje v skrajnostih in to povzroča trajno pesnikovo bolečino. Kovičeva lirična misel seže dlje od te resničnosti, tudi ona je razklana in polna bolečine, toda hkrati stvariteljsko srečna in zanosna, saj na dvojnosti razstavljeni svet sestavlja v nov, popoln organizem. Zato ji sama gola beseda ne zadostuje, potrebuje in najde magično večbesedo, ki bo objela to popolnost in razodela njeno resničnost. *Vztrajati* v razklani dvojnosti sveta, biti cel, biti sredi preteklosti in prihodnosti in sredi prepleta vseh prvin ter ustvarjati harmonijo nove resničnosti, ki bo morda nekoč resnica sveta, to je poglavitno sporočilo Kovičeve čiste in elegantne lirike.

To pa je tisto, kar navzlic vsem duhovnim in izraznim razlikam družiti tudi po dvajsetih letih Kajetana Koviča s pesniškimi tovariši Menartom, Pavčkom in Zlobcem.

JANEZ MENART

je med vsemi štirimi pesniki najbolj iz enega kosa, dosleden in jasen; njegova lirična tematika je sicer razgibana in bogata, vendar zaokrožena v celoten pesniški svet, njegova lirična govorica je mojstrska in natanko obvlada zakonitosti verza, vendar je hkrati že od vsega začetka nenavadno zvesta logični razumljivosti.

V veliki zmoti pa bi bili, če bi pregledno jasnost Menartovega pesniškega sveta zamenjali z izpovedno enostavnostjo ali lirično konservativnostjo, pa čeprav bi nas

k temu morebitne primerjave z nerazvidnostjo in izrazno zapletenostjo moderne lirike naravnost silile. Popolnoma očitno je, da Menartova lirika ne sledi širokemu toku moderne lirične magije in da s programsko načelnostjo nadaljuje slovensko tradicijo jasne poetične izpovednosti, predvsem tistega njenega dela, ki ob prevladujočem intimnem liričnem toku prinaša v naš pesniški svet močnejše epske, humorne in satirične poudarke. Ta del slovenske lirike pa ni tako neznan in sega od prvih pesniških začetkov do današnjih dni, ko je v Janezu Menartu našel enega izmed svojih vrhov.

Ob pregledni, toda enostavni razsežnosti Menartovega pesniškega sveta se velja nekoliko ustaviti. Menart ni zgolj enostranski pesnik, saj prinaša njegovo pesništvo tako čisto, včasih celo čustveno nabito liriko kakor tudi epski pesniški opis, predvsem pa jedko satiro; ponekod sta obe prvini ločeni,